



НА ПОШАНУ ОЛЕКСАНДРОВІ ПОГОРІЛОМУ

Десь на схилку «відлиги» (не метеорологічної, звісно, а іншої) біля мого столика в університетському читальному залі «для науковців» зупинився симпатичний стрункий юнак і запитав: «Так Ви цікавитеся працями Юрія Миколайовича Давидова і роботами його дружини Піама Павлівни Гайдєнко?».

Це був певний «сигнал», ті прізвища московських філософів, згадані незнайомим тоді хлопцем, всупереч диктатурі догми на очах подивованої, сказати б, усесоюдної «читацької зали», вперто, крок за кроком дистанціювалися, однак, у тих своїх працях від тієї диктатури.

Так я й познайомився з Олександром Івановичем Погорілим. Тоді він був аспірантом Піама Павлівни Гайдєнко (керівник його кандидатської дисертації про Мартина Гайдєггера).

Відтоді я десятиріччями спілкувався з Сашком. Переважно у ролі його слухача, вкрай уважного і вдячного.

То була дивна доба, ті останні підрядянські десятиріччя. Масовий інтелігентський інстинкт «від Лібави до Владивостока», як казала наша землячка Анна Ахматова, був чи не цілковито зосереджений на літературі та філософії, заворожений ними. То були єдині на той час вікна в якусь правду світу, єдині засоби проти лютого догматичного спотворення тієї правди.

Однак якщо у царині біжучої літератури с'як-так, але все ж трималися ті чи інші її справді варті уваги особистості — від українських недавніх дебютантів-«шістдесятників» до Солже-ніцина, - то біжуча філософія тих часів була, схоже, геть упокорена догмою. Вона давно вже перетворилася на напівмеханічний переказ відповідного канону, на якусь ідеологізовану обря-

довість довкола нього. І на пальцях можна було перерахувати вочевидь цікаві персони та явища на філософському полі «від Лібави» і далі, на Схід...

Ну, приміром, згаданий Юрій Давидов, який у ту «епоху» (від грецького «зупинка») ризикнув, обійшовши цензуру, сказати друком: історичний матеріалізм - лише одна з версій інтерпретації історичного процесу. Тоді це було чимось більшим, аніж: зухвалістю. Далі вже такими репліками займалася, зрозуміло, навіть не цензура, а Луб'янка.

Проте саме філософський цех, попри свою цілковиту упокореність, зібрав під своїм інституційним дахом силу-силенну молодих обдарованих людей. З одного боку, ніби й приречених на нескінченне репродукування-тиражування марксистсько-ленінської догми. А з іншого, аж переповнених неабиякою жвавою зацікавленістю до історії людського мислення. До тієї людини, яку пізніше назовуть «мисленником». І взагалі — до людини у її великому буттєвому контексті.

Тепер, власне, докладніше про те, що ж становить предмет автентичної філософії.

... Олександр Погорілий так і залишився у моїй пам'яті як найталановитіше і водночас найсвоєрідніше втілення усіх найприкметніших рис тих молодих «мисленників». Тутешніх, українських. І взагалі - «підрадянських».

З деяким біографічним запізненням, але все-таки я зрозумів: і германська філософська класика, і, скажімо, Мартин Гайдеггер аж заворожили Олександра не самі по собі, а як найбагатше у Європі зібрання людського мислення - про цю саму долю людську. Уявлення-про-світ «поховані у ночі нашого "я"», — як сказав один із отців тієї мислі. Пізніше про Гегеля Олександр Іванович говорив майже завжди з деяким роздратуванням, як про предтечу тієї «марксистсько-ленінської» застиглості й загальмованості. Але ж з яким інтересом, з яким чи не ентузіазмом він досліджував, так би мовити, «люмінесценцію» усіх значень, усіх утворень у тій, колись оспіваній Нічце, священній європейській ночі...

І все сяйво, всю райдугу героїчного європейського дня.

Зацікавлені одразу запитують: а де ж ті трактати Олександра Івановича на вищезазначені теми? У яких вони бібліотеках?

Однією з хибних думок надміру ділової цивілізації є те, що фіксація філософського мовлення має бути обов'язково письмова, а тим більше друкована. Справді, може й не завадило б... Але О. І. Погорілий розпочинав і продовжував свою діяльність тоді, коли писемне (особливо друковане!) слово було чи не цілком сконфісковане державою. Якою - можна не пояснювати.

Отак, власне, філософія частково і повернулася до своїх усних першовитоків. До тих «діалогів», що у них Платонів герой колись скаржився на письменність, яка необхідно полишає за своїми дужками усю невідпорність, усю унікальну тональність усного спілкування, всю магію його інтонаційності.

...Перипатетик Олександр Іванович Погорілий, не поспішаючи, походжає поміж: колон університетської чи академічної бібліотеки. Ні раніше, ні пізніше я не чув нічого подібного! Це стрімкий інтелектуальний потік, що підхоплює у своєму пориві всю європейську розумову субстанцію - від Мартина Лютера до Мартина Гайдеггера; всі найвиразніші тамтешні історичні мізансцени того часу, який зазвичай тепер називають «Новим» (цей германський термін я вперше почув саме від Олександра Івановича); нескінченні філософські новели довкола всіх провідних європейських аватар чи там авантур; графічно чіткі портрети провідних європейських персон. І так само - чіткі контури найголовніших ідеологем, найсильніших міфів тієї ділянки світу.

Словом, невпинний український монолог на шляху-до-Європи. Задовго (як задовго!) до появи відповідної риторики, популярного нині гасла.

...Подумки знову слухаю той монолог. Олександр Іванович дуже любив «шансон» Висоцького, зрозуміло, у його магнітофонному виконанні. Але який магнітофон (звісно, окрім поліційного) зміг би тоді зафіксувати потік такої високоінтелектуальної свідомості, тренованої сотнями і сотнями найдорогоцінніших текстів, витворених у ночах і днях європейського «я».

Благородна і смілива позацензурність рішуче всього усного корпусу, виголошеного О. І. Погорілим у тих монологах. Навіть уві сні тогочасної підрадянської ночі немоісливо було собі уявити видавця тих культурфілософських імпровізацій. Знову-таки Анна Ахматова: «ми живемо в догутенбергову епоху».

Точніше - позагутенбергову... Чи як уже там назвати той спеціальний прилад для читання фотокопій книг із московських фундаментальних бібліотек, що їх добував ентузіаст. Прилад, біля екрана якого годинами і годинами бачу Олександра. Ба навіть роками.

Таке враження, що київський філософ-початківець прагнув перечитати чи не всю західну інтелектуальну класику із бібліотек метрополії (зрозуміло, категорично відсутню в бібліотеках «колоній»). А в недовгих перервах — так само недовгі, але палкі усні «реферати» прочитаного... У світлі вже не того наївного приладу, а власної думки, тоді вже — гострої і влучної...

Мине якась «п'ятирічка» важкого, недоброго, але вкрай напруженого часу, і в біографії Олександра Івановича все ж таки відбудеться (хай і ненадовго) цілком продуктивне продовження його молодечих імпровізацій, по-справжньому продуктивна їх метаморфоза.

Упродовж; кількох семестрів він читає на філософському факультеті Київського університету курс з історії культури. Як на той час (див. вищенаведені його епітети) — цілком унікальний. Історичний матеріалізм — лише одна з версій інтерпретації історичного процесу... Колеги із «сикофантів» од того вже зовсім знахабнілого у ті роки «матеріалізму», звичайно, відразу відчули-помітили «щось не теє» у будові та методі запропонованого курсу... «Не п-п-анимаю, — тягнув один добродій на цілком офіційному його, курсу, «обговоренні», — п-п-ачему этот курс должен чем-то отличаться от истмата?» А справді — чим?

А тим, чим Олександр Іванович відрізнявся від того «сикофанта»...

Ось тут і належить зупинитися на біографічно-світоглядній генезі самої його життєвої стратегії.

Із самого початку знайомства мені було зрозуміло, що філософ-дебютант цілком міг обрати для своїх подальших студій, скажімо, філософію природознавства.

Студентом-другокурсником Олександр скомпонував, а невдовзі видрукував у цілком «герметичних» для авторів такого віку московських «Філософських науках» досить ділову і фахову статтю. На «космологічну» тему. Пам'ятаю, як один літній, справді поважний «мисленник» серйозно сперечався з деякими положеннями автора, не відаючи, що тому ледь минуло двадцять...

Вищезазначена стаття з'явилася за ініціативою незабутнього П. В. Копніна, який відразу ж чи не першим оцінив розумову кмітливість початківця. Отож, відкрилася дорога до того напрямку в «нашій» філософії, який домігся якоюсь, хай частковою, але все-таки суверенності від усюдисущого «істмату».

Я помітив, що в той час Олександр Погорілий був уже цілком готовий до діяльності на перетині саме філософії і природознавства.

Він роками спілкувався з відомим літературним майстром, так би мовити, «соціологічних фентезі» Іваном Єфремовим. Але передусім молодого філософа цікавила зовсім інша сфера діяльності славнозвісного белетриста — його щонайґрунтовніші палеонтологічні та геологічні праці, так звана «тафологія» (започаткована російським ученим дисципліна про скупчення та «першопоховання» первісних форм життя на землі). Одверто кажучи, саме Іванові Антоновичу ми завдячуємо тим, що Сашко залишився-таки у філософії: певний час він досить серйозно подумував про те, щоби самому продовжити «тафологію».

А з відомим астрономом Воронцовим-Вельяминовим Олександр, у режимі доброї відповідної поінформованості, обговорював найбільш «божесвільні» гіпотези про структуру Всесвіту. «Це ви вже самі тими "моделями" займайтеся», — сміявся московський астроном-«традиціоналіст».

Та Олександр Погорілий, зрештою, зайнявся зовсім іншим. І йдеться тут уже не просто про його студії над Гайдеггером, і взагалі, скажімо так: над пізньою німецькою класикою аж до її драматичного «франкфуртського» завершення. Йдеться про те, задля чого і чому він цим переймався. «Історична батьківщина» Олександра Івановича — ось полюс його страдницького життя.

Пам'ятаю, як на одному семінарі у Мінську тамтешній добрий знавець саме-таки Гайдеггера, пан Михайлов запитав мене: «Отчего бы вам, украинцам, входящим в самую авторитетную европейскую мысль, да вообще не отказаться бы от вашей, будем откровенны, провинциальной культуры? Ведь она вам только мешает?» Саме так. Хвала Богові, що не було на тому семінарі Олександра Івановича... Взагалі-то, не схильного до будь-яких «скандалів». Проте...

Селянський син із полтавської глибинки, він найбільше у світі любив ту свою мальовничу «малу батьківщину». Але не тією сентиментальною любов'ю, яка десь у часи інтенсивної тутешньої урбанізації виливалася, перепрошую, у якусь безвідповідальне ліричне графоманство, у нескінченні версифікаційні вправи довкола «рідного села». Це була зовсім інша любов. Схоже, трагічна... Олександр Погорілий не просто дійсно любив своє село, не просто під час відпустки аж рвався туди, до своїх тіток-улюблениць, які колись і поставили на ноги хлопчика-сироту повоєнних років.

Той хлопчик у тому біосферному раю бачив пекло. Світ, люто затиснений поміж: колективізацією і світовою війною. Світ, що його муки - стільки ж необхідно-притлумлено, скільки геніально відтворив у своїх новелах Григорій Тютюнник, земляк Олександра Погорілого, його улюблений письменник. І, певною мірою, його двійник, якщо можна так висловитися, національно-психологічний.

Новели Григора Тютюнника — і на додаток до згаданого усного філософського циклу - усні новели, які могли б пропекти папір, якби на ньому вони з'явилися б. Хоча б про діда-сусіда, якого живим ховали у 1933-му.

Величезна філософська культура була мобілізована сином того трагічного селянства, щоб пояснити і собі, й іншим трагічну його долю. Його, уоплідженого, долю, і долю всієї країни.

«В моїй трагічній батьківщині...» Рядок віршів іншого улюбленого поета Олександра Івановича - Богдана-Георя Антонича. А мінський колега щось там говорив про збування провінційності...

Уся філософська діяльність Олександра Погорілого оберталася довкола тієї так званої «провінції» (у перекладі латиною це, серед іншого, означає «дуже важливе завдання»).

Для нього було вкрай важливим осмислити всі пекельні кола людського відчуження, побаченого ще дитиною. І вельми наочно. І по тому - нескінченні студії над філософським апаратом до цього осмислення.

Цей, у найкращому значенні, прикладний характер філософування Олександра Івановича якось дуже природно і відвернув його увагу від затишних абстракцій «природознавства» (від того, що він пізніше жартома називав «дельфінізацією філософії»). У бік, умовно-емблематично кажучи, саме Мартина Гайдеггера. Того самого, який, мабуть, останнім у світовій філософії аранжував - геніально - останні інтуїції світового селянського буття. Напередодні його зникнення, як у другій частині Гетевого «Фауста» (катастрофа селянського подружжя Філемона і Бавкіди).

Справжній мисленник, який у світовому полі і процесі, докладаючи всіх можливих розумових зусиль, намагається віднайти свою, патетично кажучи, контекстуальність, себто місце себе самого. Свого - і довколишнього досвіду.

Олександр Погорілий усе життя працював, по суті, над тією контекстуальністю.

...Поспішаючи з бібліотеки на лекції, він разом з тим лаконічно, але аж якось «стереометрично», пояснював мені весь германо-філософський ряд, драматично зосереджений на всіх одмінах людського відсторонення від людського ж: Гегель, енські романтики, Маркс, Вагнер, Ніцше, «франкфуртці». «А от пану Гайдеггеру треба було б написати листа...», - казав він.

Лише пізніше я збагнув: великий «фрайбурзький» мисленник напевне б відповів... Адже такий у нього був стиль. Він завжди намагався відповісти на ті нечисленні листи, за його словами, «із народно-демократичних країн».

А довкола аж бурхало рішуче всіма стихіями «відчуження» і «уречевлення» тутешнє «народно-демократичне»... Єдине, що рятувало від нього Олександра Івановича, це його знову-таки полтавський гумор, який, зрештою, зовсім по-гоголівськи переростав у сарказм. Хіба могло бути інакше?

Від нашого довколишнього невігластва його нерідко аж тіпало. Показав мені одного разу чергове число тих самих «Філософських наук». А там: «Мартин Ясперс и Карл Гайдеггер» (!) Були й інші тогочасні аж кумедні рекорди того невігластва. Гуманітарний декаданс.

Олександр Іванович розпочав свій курс з історії культури, схоже, не лише як пряме продовження своїх дедалі інтенсивніших інтересів довкола, широко кажучи, антропології культури. Йшлося вже і про елементарну Ті «педагогіку». На тому факультеті, де власне культура дедалі частіше ставала факультативом...

Якось стався скандал, що мав підкреслено ідеологічний акцент. У студентів знайшли машинопис повісті братів Стругацьких «Пикник на обочині», яку вони простодушно передрукували із малотиражного пітерського часопису. Але ж «самвидав»! Отже, чийсь молоді долі висять на волосинці. О. Погорілий переповідає ту водночас і смішну, і жорстоку дурню в «лицах», чи не гоголівських. Ну зовсім, як Микола Васильович, «інцидент» у якомусь пітерському ж департаменті...

Заспокоюючи його, я академічно звертаю увагу на власне літературну генезу «Пикника» - у напрямі Уелсової «Боротьби світів». Секунда мовчання — і потім:

- Так, але ж порівняйте елементарність Уелса і понуру інтонацію сучасних авторів. Як постаріло людство за це століття.

На мою думку, це - одна із найточніших у минулому столітті реплік-образів про характер того століття.

Олександр Іванович бачить у моїх руках курс з історії давньої своєї улюблениці - астрономії. Погортавши, сказав:

- Зверніть увагу, як поетично молодий індосвропейський світ називав сузір'я Північної півкулі. Волосожар... А потім, уже в раціоналістичну епоху, відкриваючи небо над півкулею південною, називають тамтешні сузір'я - на честь «мікроскопа» і «телескопа».

На мій подив, дедалі частіше і частіше він звертався саме до раціоналістичної епохи. Макс Вебер начебто витіснив Мартина Гайдеггера?

Але нині зрозуміло, що філософа передовсім вразила тоді геніальна «соціологічна» картина, намальована Вебером довкола буттєво спустошених раціоналістичних жестів «пізнього капіталізму» (от тільки чи справді - «пізнього»). Словом, енергійна ділова цивілізація, яка все «неділове», - вкупі із самою людиною, - витісняє кудись на вищезгадану «обочину»... Доки певні ділянки цієї цивілізації не перетворилися на аушвіці. Що, на жаль, ту цивілізацію по тому не так уже й змінило, адже, виявляється, можна обійтися і без концтаборів.

Коли я здивувався несамовито ліворадикальній ноті «франкфуртської школи», Олександр Іванович знизав плечима: «Та всі ті франкфуртські тексти - це переінтонований академічним жаргоном крик болю людини, з якої заживо знімають шкіру».

Це того вечора були тіні Адорно і Хоркгаймера?!

Тут, у «моїй трагічній батьківщині», О. Погорілого заворотив інший, може, ще небезпечніший вимір безвідповідального раціоналізму: його слухняне асистування-слугування дикому поліційному ірраціоналізмові, аж знавіснілому від власної безвідповідальності. Військово-адміністративна організація того, що вочевидь уже зсувалося до одвертої клінічної реальності психіатричного закладу. Та ще й в українсько-київській підрадянській редакції того закладу. «Чорнобильський проект», метафорично кажучи.

А той ірраціоналізм таки помстився своєму ненависникові, зробивши його бодай на кілька біографічних сезонів функціонером найголовнішої тут установи. Молодшим, але доволі відповідальним.

Одверто кажучи, я трохи егоїстично радів за Сашка: тепер він матеріально облаштує свою сімейну ситуацію, він мав дружину та малолітнього сина. А окрім того...

Окрім того, Олександр Іванович мене, безпросвітно безпартійного, заводив там у зальце, де на столику лежали (дух перехоплювало!) всі «штерни» і «шпигелі», всі високоінтелектуальні зірочки і свічада розумового західного небосхилу. «Читайте, Вадиме, будь ласка...» Як уві сні... Однак потім він проводить мене до виходу із «Центрального комітету» якимось суворим безрадісним коридором. На одній із дерматинових дверей загадковий для мене напис: «Общий отдел» (?). Олександр Іванович - півголосом:

- Якби логік Арістотель прочитав той напис, напевне, збожеволів би...

Крихітний лінгвістичний сигнал того тутешнього псевдораціоналізму.

Та «общий отдел» хутко оговтався, невдовзі зрозумівши, що він дуже помилився у своєму кадровому вимірі.

Заарештували 1972 р. найближчого друга Погорілого, філософа Василя Лісового, що від нього я вперше почув інше загадкове слово - «верифікація».

А далі, за тих самих умов, абсолютна біографічна верифікація О. І. Погорілого. У манері, вже наближеній до допиту, в одному із найвищих кабінетів тієї найвищої установи:

- Как ты относишься к арестованному Лисовому?

Відповідь:

- Хороша людина.

Звичайно, В. В. Щербицький — зовсім не П. В. Копнін, але теж гуманіст: міг би і відправити свого працівника-бунтівника за його заарештованим другом-дисидентом.

...Спочатку, зрозуміло, напучували на «добрий» їх «розум»; далі держбезпека влаштувала йому на вулиці елементарну провокацію. І потому, десятиріччями, - перебування-скініння на вузівській периферії - каторга. (За винятком того недовгого, але героїчного курсу, під час якого студенти почули доти теле загадкові слова: культурфілософія, культурологія. І тому подібне.)

Знов-таки, одверто кажучи, я не образився на добродія Щербицького за його законспіровану, але безжальну репресію проти такого одинака-функціонера. Бо знав той, що працівник ЦК,

абсолютно ризикуючи, серед іншого, передав до українського самвидаву листи тоді вже відомого дисидента Валентина Мороза із «берієвського заповідника».

І не лише листи.

Спливав час... Пригадую інше. У кінці 1960-х Олександр Іванович, як завжди, вкрай стримано і вкрай точно коментує біжучу історію. І питання до майбутньої історії, так драматично поставлене його, власне, найбільшим навчителем: чи довго ще на сім світі катам панувати? Терміни того панування?

Олександр Іванович здвигує плечима:

- Те що нині є, те мине. А по тому ми вже страждатимемо від майбутніх рокфеллерів і морганів.

В історіософську десятку! Один із найточніших у тому столітті діагнозів – у напрямі століття, що біжить.

Що ж, історія – то «важка робота Господня», як казав Владімір Соловйов. Олександр Погорілий усе життя робив ту роботу. Засобами філософії та іншими потрібними засобами. За тим нині вже безпросвітно зниклим «фотоприладом». За писемним бюрком, від якого його беззупинно відволікали – в усіх жанрах «відчуження»... А тим більше – від викладацької кафедри, з якої він уперше у цьому місті, після довгої перерви, креслив студентству контури європейського та іншого культурного розвитку.

1990-й... Хрещатик уперше з такою силою завирував розгніваною молоддю. «Геть прем'єр-міністра! Геть!!!»

І в тій юрбі я раптом побачив Олександра Погорілого разом з його другом Петром Голобуцьким. Обидва доценти кричали також: «Геть!»

А назустріч – роззублені, але все ще агресивні міліціанти. Якийсь одважний хлопчина з мегафоном стрибнув на парпет: «Панове і панії! Обходьте їх! Обходьте!!!» Юрба зовсім завирувала, і я вже не бачив Олександра Івановича.

Тепер уже ніколи не побачу.

Прощайте, вчителю.

В. Л. Скуратівський

НОТАТКИ З ПАМ'ЯТІ

У той час, як попередній том «Наукових записок» із серії «Теорія та історія культури» проходив коректуру, сталася трагічна подія: 23 вересня 2005 р. на 65-му році життя передчасно помер видатний український філософ і соціолог, один із фундаторів систематичних досліджень у царині культурології – доктор соціологічних наук, професор Олександр Іванович Погорілий.

Погорілий О. І. народився 23 вересня 1940 р. у с. Онішки Оржицького району на Полтавщині в селянській родині. Після закінчення школи він спочатку вступив на відділення астрономії фізичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, однак навчання довелося припинити у зв'язку зі станом здоров'я. Але невдовзі О. І. Погорілий повернувся до університету, і відтепер місцем його навчання став історико-філософський факультет. Статті з астрономії та методологічних проблем астрофізики і кандидатська дисертація з еволюції філософії М. Гайдеггера – ось позначки його філософського поступу, з якого згодом розпочався поворот до культурно-екзистенційного перегляду ідей німецької соціології. Так трапилося, що саме курс світової історії культури, який читав О. І. Погорілий після захисту дисертації на філософському факультеті, та гурток з теорії соціокультурного розвитку людства, яким він опікувався, визначили подальшу долю таких учених і викладачів: Ю. В. Павленка, І. В. Лосева, Б. М. Чумаченка, які стали згодом викладачами кафедри культурології НаУКМА. Неабияке значення мав також курс Олександра Івановича з історії соціологічних вчень. Саме з цього курсу бере початок систематичний аналіз соціологічних теорій в Україні, і саме цей курс було покладено в основу таких фундаментальних праць, як «Історія соціології. Від антич-